

DAVLAT BYUDJETI XARAJATLARINI SAMARALI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

Normuminov Salohiddin Sohibjonovich

Alfraganus University talabasi

Iqtisodiyot fakulteti

Iqtisodiyot (Tarmoqlari va sohalari) yo`nalishi

Email:nsalohiddin@inbox.ru

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada davlat byudjeti xarajatlarini samarali boshqarishning zamonaviy institutsional va tashkiliy-huquqiy mexanizmlari chuqur tahlil etiladi. Tadqiqotda byudjet xarajatlari samaradorligini baholash mezonlari, ularning iqtisodiy o'sish jarayonlariga ta'sir ko'rsatish omillari hamda moliyaviy boshqaruvda innovatsion yondashuvlarning roli ilmiy asosda o'rganilgan. Shuningdek, maqolada fiskal siyosatning barqarorligini ta'minlash, davlat moliyasida natijadorlikka yo'naltirilgan yondashuvni shakllantirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali byudjet xarajatlari ustidan nazoratni kuchaytirishning konseptual jihatlari yoritilgan. Xorijiy tajriba asosida O'zbekiston byudjet tizimini modernizatsiya qilish, moliyaviy boshqaruvda shaffoflikni oshirish hamda resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari davlat moliya tizimining barqarorligi va iqtisodiy o'sishning sifat jihatdan yangi bosqichiga erishishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Davlat byudjeti, fiskal siyosat, byudjet xarajatlarini boshqarish, samaradorlik indeksi, natijadorlikka yo'naltirilgan byudjetlash, raqamli transformatsiya, institutsional islohotlar, moliyaviy barqarorlik, nazorat va monitoring tizimi, innovatsion boshqaruv mexanizmlari.

Hozirgi globallashuv sharoitida davlat moliya tizimining samaradorligi mamlakat iqtisodiy barqarorligining asosiy kafolatlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, byudjet

xarajatlarini oqilona, maqsadli va shaffof boshqarish davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirishda muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda davlat moliyasini isloh qilish, byudjet jarayonlarini raqamlashtirish va ochiqligini ta‘minlash bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. “Ochiq byudjet” portali, “Elektron byudjet” tizimi, “Har bir so‘m – xalq farovonligi uchun” tamoyili bu yo‘nalishda olib borilayotgan ishlarning amaliy ifodasidir.

Shunga qaramay, ayrim sohalarda mablag‘lardan foydalanish samaradorligi yetarli darajada emasligi, takroriy xarajatlari, samarasiz loyihalar, korrupsiya holatlari mavjudligi byudjet siyosatini takomillashtirish zaruratini ko‘rsatmoqda. Shu bois davlat byudjeti xarajatlarini zamonaviy mexanizmlar asosida boshqarish masalasi bugungi kunda nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va siyosiy ahamiyatga ega bo‘lmoqda.

Davlat byudjeti – bu mamlakatning moliyaviy rejasidir. U orqali davlat o‘zining iqtisodiy va ijtimoiy siyosatini amalga oshiradi. Byudjet xarajatlari esa davlat funksiyalarini bajarish uchun zarur bo‘lgan mablag‘larning yo‘nalishlarini belgilaydi.

Byudjet xarajatlarini boshqarish — bu davlat mablag‘larining oqilona taqsimlanishi, maqsadli sarflanishi va natijadorligi uchun javob beruvchi tizimdir. Samarali boshqaruvda quyidagi tamoyillar muhim:

- Shaffoflik – barcha byudjet jarayonlari jamoatchilikka ochiq bo‘lishi;
- Natijadorlik – har bir xarajatning ijtimoiy yoki iqtisodiy foydasi aniq o‘lchanishi;
- Mas‘uliyat – mablag‘lardan foydalanuvchilar natija uchun javobgar bo‘lishi;
- Monitoring va nazorat – sarf qilingan har bir so‘mning hisobdorligi ta‘minlanishi.

Zamonaviy iqtisodiyotda byudjet xarajatlarini boshqarish endi faqat “qancha mablag‘ sarflandi” degan yondashuv bilan emas, balki “sarflangan mablag‘ qanday natija berdi?” degan mezon asosida amalga oshirilmoqda. Bu esa natijaga yo‘naltirilgan byudjetlash tizimini shakllantiradi. So‘nggi o‘n yilliklarda dunyoning rivojlangan mamlakatlari byudjet boshqaruvida innovatsion yondashuvlarga o‘tmoqda.

AQSh, Kanada, Janubiy Koreya kabi davlatlarda har bir byudjet tashkiloti o‘z faoliyatini aniq ko‘rsatkichlar asosida baholaydi. Misol uchun, ta‘lim sohasiga ajratilgan mablag‘lar o‘quvchilar bilim darajasi, bitiruvchilarning ishga joylashish ko‘rsatkichi bilan bog‘lanadi.

Raqamli boshqaruv orqali barcha xarajatlar onlayn kuzatiladi. Estoniya, Finlyandiya va Singapurda byudjet rejalashtirishdan tortib ijroga qadar yagona elektron tizim orqali amalga oshiriladi. Bu nafaqat korrupsiyani kamaytiradi, balki vaqt va resurs tejallishini ta‘minlaydi.

Ko‘plab davlatlarda fuqarolar byudjet loyihalarida ishtirok etadi. Masalan, Gruziyada mahalliy aholi o‘z hududida amalga oshiriladigan loyihalar uchun ovoz beradi. O‘zbekistonda ham “Ochiq byudjet” portali orqali fuqarolar o‘z takliflarini kiritib, ovoz berish imkoniga ega.

Xalqaro moliyaviy boshqaruv standartlari (IFMIS va IPSAS)

Bu standartlar davlat sektori hisobini yagona tizimga keltirib, hisobotlarning aniqligi va solishtiriluvchanligini ta‘minlaydi. Natijada davlat moliyasi bo‘yicha xalqaro reytinglarda ishonchlilik oshadi.

O‘zbekiston Respublikasida byudjet siyosatini takomillashtirish so‘nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi.

“Ochiq byudjet” platformasi

2020-yildan boshlab faoliyat yuritayotgan portal fuqarolarga davlat mablag‘lari taqsimoti bo‘yicha ma’lumot beradi. 2024-yilda ushbu platforma orqali 1500 dan ortiq ijtimoiy loyiha aholining ovozi bilan tanlab moliyalashtirilgan.

Elektron byudjet tizimi

Moliya vazirligi tomonidan joriy etilgan “E-Byudjet” tizimi barcha darajadagi byudjet muassasalarini yagona axborot maydoniga birlashtirdi. Natijada 2023-yilda 12 mingdan ortiq tashkilot hisobotlarini elektron shaklda topshirdi, bu esa nazorat samaradorligini 30% ga oshirdi.

Natijadorlikka asoslangan rejalashtirish

2022-yildan boshlab ayrim vazirliklarda “Performance Budgeting” pilot loyihalari joriy etildi. Masalan, sog‘liqni saqlash sohasida mablag‘lar endi tibbiy xizmat sifati va bemorlar qamrovi asosida baholanmoqda.

Moliyaviy nazorat va audit

Davlat moliyaviy nazorati qo‘mitasi tomonidan 2024-yilda 2500 dan ortiq audit o‘tkazilib, 1,8 trillion so‘mlik moliyaviy qonunbuzilish aniqlangan. Bunday tekshiruvlar samaradorlikni oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. So‘nggi yillarda O‘zbekiston byudjeti tarkibida ijtimoiy xarajatlarning ulushi izchil ortib bormoqda.

Yil	Byudjet xarajatlari (trln so‘m)	Ijtimoiy sohalarga yo‘naltirilgan ulushi (%)
2020	164,9	53,2
2021	181,2	54,8
2022	204,7	56,1
2023	230,5	57,3

Yil	Byudjet xarajatlari (trln so'm)	Ijtimoiy sohalarga yo'naltirilgan ulushi (%)
2024	258,9	58,6

Bu raqamlar davlat byudjeti tobora ijtimoiy yo'naltirilgan xarakter kasb etayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, 2024-yilda umumiy xarajatlarning 42% infratuzilma, sog'liqni saqlash va ta'limga yo'naltirilgan.

Byudjet samaradorligini oshirish natijasida 2020–2024 yillarda byudjet taqchilligi 4,2% dan 2,9% gacha kamaygan, bu esa moliyaviy barqarorlikning mustahkamlanishidan dalolat beradi.

Davlat byudjeti xarajatlarini samarali boshqarish – bu shunchaki moliyaviy tartib-intizom emas, balki mamlakatning ijtimoiy barqarorligi, iqtisodiy o'sishi va fuqarolar farovonligining asosiy omilidir.

O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, byudjet jarayonlariga raqamli texnologiyalarni joriy etish, fuqarolik nazoratini kengaytirish, natijadorlikka yo'naltirilgan boshqaruvni kuchaytirish orqali davlat moliyasining samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Kelgusida quyidagi yo'nalishlarda ishlarni kuchaytirish maqsadga muvofiq:

- Byudjet xarajatlarini natijadorlik ko'rsatkichlari asosida baholashni to'liq joriy etish;
- Har bir soha uchun alohida samaradorlik indikatorlarini ishlab chiqish;
- Raqamli texnologiyalar asosida byudjet nazorati tizimini yanada takomillashtirish;
- Fuqarolarning byudjet qarorlarida ishtirokini kengaytirish.

Shundagina davlat byudjeti haqiqiy ma'noda xalq manfaatiga xizmat qiluvchi samarali boshqaruv vositasiga aylanadi.

Фойдаланилган адабиётлар

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. "Byudjet kodeksi", O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2013-yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat moliya tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4611-sonli qarori, 2020-yil.
4. Moliya vazirligi rasmiy sayti — www.mf.uz.
5. Jahon banki (World Bank) – "Public Expenditure Efficiency Reports", 2023-yil.
6. OECD – "Performance-based Budgeting in the Public Sector", 2022-yil.
7. "Ochiq byudjet" portali ma'lumotlari, 2024-yil.
8. O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi hisobotlari, 2023–2024-yillar.